

გვანცა გვანცელაძე

ტაოურ-იმერული ლექსიკური იზოგლოსები

ქართული ენის დიალექტები, რომლებიც წარმოდგენილია როგორც საქართველოს ამჟამინდელ ფარგლებში, ისე მის იქით, ქართველ დიალექტოლოგთა თაობების მიერ საკმაოდ მაღალ დონეზეა გამოკვლეული. ამის შედეგად დაგროვილია უზარმაზარი მოცულობის ემპირიული მასალა, რომლის საფუძველზეც უნდა შედგეს და გამოიციეს ქართული ენის დიალექტოლოგიური ატლასი. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მიმართულებით მუშაობა დაწყებულია, მაგრამ ატლასის პრობლემა, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არ გადაწყვეტილია, ვინაიდან იგი დიდი სამუშაოების შესრულებასა და ფინანსური წყაროს მოძებნას მოითხოვს.

დიალექტოლოგიური ატლასის შესადგენად, რა თქმა უნდა, უმთავრესი სამუშაოთაგანია კონკრეტულ დიალექტთა ლექსიკის სხვადასხვა ნიშნის (ფონეტიკურ-ფონოლოგიურის, მორფოლოგიურის, სემანტიკურის) მიხედვით ზუსტად აღწერა და დაჯგუფება-კლასიფიკაცია ყოველი სიტყვის თუ ფორმის გავრცელების ზუსტი გეოგრაფიის მითითებით.

თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ნიმუშების შესწავლა საშურს საქმეს წარმოადგენდა და წარმოადგენს. ბუნებრივია, განსაკუთრებით საინტერესო და საჭიროა ჩვენებურების ქართულის კვლევა სხვა დიალექტებთან მიმართებაში. ერთი შეხედვითაც ჩანს, რომ თურქეთელ ქართველთა მეტყველებებში ბევრია საერთო სხვა ქართულ დიალექტებთან.

წინამდებარე ნაშრომის მოკრძალებული მიზანია, გამოვავლინოთ ლექსიკური იზოგლოსების ერთი მცირედი ნაწილი თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, კერძოდ ისტორიულ ტაოში გავრცელებულ ტაოურ დიალექტსა და მისგან გეოგრაფიულად საკმაოდ დაცილებულ იმერულ დიალექტს შორის, რომელიც ქართული სამწიგნობრო ენის ერთ-ერთი საყრდენთაგანია. ბუნებრივია, ამგვარი მუშაობა გულისხმობს იმის გარკვევას, თუ რა მსგავსება და განსხვავება ახასიათებს ორივე კილოს ლექსიკურ ერთეულთა პოვნეირების მხრივ.

საანალიზოდ ტაოური ლექსიკური მასალა ამოკრებილი გვაქვს პროფ. **შუშანა ფუტყარაძის** ნაშრომიდან "ჩვენებურების ქართული" (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 181), რომელშიც ქართულ დიალექტოლოგიაში პირველად იქნა აღწერილი თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე გავრცელებული ქართული კილოების თავისებურებათა ამსახველი ტექსტები და ტიპური ფრაზები საკმაოდ ვრცელი ლექსიკონითურთ, მოკლედაა მიმოხილული ამ მიკროსისტემათა გავრცელების გეოგრაფია და მითითებულია ძირითადი სამეცნიერო ლიტერატურა.

ჩვენი ზოგადი შთაბეჭდილებით, თურქეთის რესპუბლიკაში გავრცელებულ ქართულ მეტყველებებსა და იმერულ კილოს, ლექსიკური შედგენილობის მხრივ, ბევრი საზიარო აქვს. ამ მხრივ გამოიყოფა საერთო ლექსიკის შემდეგი ჯგუფები:

— სრულად იდენტური სიტყვები;

- ფონეტიკურად იდენტური, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული სიტყვები;
- ფონეტიკურად განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები;
- სემანტიკურად იდენტური, მაგრამ მორფოლოგიურად განსხვავებული საზიარო ძირიანი სიტყვები;
- ფონეტიკურად და სემანტიკურად მცირედ განსხვავებული სიტყვები.

როგორც ტაოური და იმერული დიალექტური მასალის შედარების შედეგად აღმოჩნდა, ზემოთ დასახელებული 5 ჯგუფიდან ორივე კილოს მოებოვება საერთო ლექსიკური ერთეულების მხოლოდ 2 ჯგუფი. გაცილებით მეტი დადასტურდა შესადარებელ დიალექტთა განმასხვავებელი ლექსიკური ფაქტები. საზიარო ლექსიკაში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

1. სრულად იდენტური სიტყვები. ამ ჯგუფს განეკუთვნება ძირითადი ლექსიკური ფონდის შემადგენელი ლექსიკა: სხეულის ნაწილთა სახელები, ნათესაობის ტერმინები, ცხოველთა და მცენარეთა სახელები, ბუნების მოვლენების სახელები, ნაცვალსახელები, რიცხვითი სახელები, ზმნები და სხვანი. ისინი ტაოურსა და იმერულ კილოებში სრულად ემთხვევა ერთმანეთს ბგერითი შემადგენლობითაც, მორფოლოგიურადაც და მნიშვნელობათა მიხედვითაც. ამ ჯგუფში გაერთიანებულ საზიარო ლექსიკაში, თავის მხრივ, ორი ქვეჯგუფის გამოყოფაა შესაძლებელი:

ა. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დანარჩენ ქართულ დიალექტთა უმრავლესობასთან საზიარო ლექსიკა. ამ ქვეჯგუფს განეკუთვნება შემდეგი სიტყვები: **მე, შენ, შენი, სოფელი, გზა, მადლობა, ცოლი, და, ციხე, წყალი, ენა, სისხლი, დელი, ქვა, სახლი, სახელი, ოქრო, მიწა, აკვანი, ადგილი, თითი, ცხენი, ჯორი, ვაშლი, ხე, თეთრი, წითელი, ფართე, გაღმა, ვარ, ერთი, ორი, ოცი, ორმოცი, ორასი, ბევრი, ცოტა, დილაზე** და მრ. სხვ.;

ბ. მხოლოდ იმერულთან, ანდა დასავლურ ქართულ დიალექტებთან საერთო სიტყვები თუ სიტყვაფორმები. ამ სიტყვათა ნაწილი ორსავე დიალექტში სამწიგნობრო ენასთან შედარებით ზუსტად ერთნაირადაა ფონეტიკურად სახეცვლილი. საყურადღებოა ისიც, რომ ამ ქვეჯგუფის ლექსიკაში ჭარბობს არსებითი სახელები და ის ზმნური ფორმები, რომლებშიც ორივე დიალექტს ერთი და იგივე ფონეტიკური ცვლილებები, უპირატესად ნაწილობრივი ასიმილაცია მოუხდენია. რაც შეეხება სხვა მეტყველების ნაწილებს, მათგან მხოლოდ სრულად საზიარო რამდენიმე სიტყვა გამოვლინდა. ამ ქვეჯგუფში შედის შემდეგი სიტყვები: **წუმა** “წვიმა”, **კვირე** “კვირა”, **გელი** “მგელი”, **დოდოფალი** “დედოფალი”, **ლაპარაკი** “ლაპარაკი”, **თავრობა** “მთავრობა”, **ჭადი** “მჭადი”, **თა** “მთა”, **ბურკა** “კურკა”, **სადამომდი** “სადამომდე”, **ორმოზდაათი** “ორმოცდაათი”, **მიორე** “მეორე”, **უმფრო** “უფრო”, **რომელცხა** “რომელიც, რომელიდაც”, **დამწყროული** “დამწყდეული”, **არი** “არის”, **დაუდომა** “დაჯდომა”, **გეიარდენ** “გაივლიდნენ”, **ჩამეიარს** “ჩამოივლის”, **დენინახავ** “დაინახავ”, **ჩამეიყვანა** “ჩამოიყვანა”, **დენმარა** “დაეხმარა”, **დოუდგა** “დაუდგა”, **გედეინედავ**

“გადაიხედავ”, **გადეიტანოს** “გადეიტანოს”, **გეიგონა** “გაიგონა”, **ჩავაწევ** “ჩავალწევ”, **მეეწევა** “დაეწევა, წამოეწევა”, **დეინახა** “დაინახა”, **წეიქცა** “წაიქცა”, **ქონებია** “ჰქონია”, **ამეიღეს** “ამოიღეს”, **ამეიღებ** “ამოიღებ”, **ჩამეიტანეს** “ჩამოიტანეს”, **მეიტან** “მოიტან”, **მეირწყას** “მოირწყას”, **დეელაპარაკეთ** “დაელაპარაკეთ”, **გედეიცვა** “გადაიცვა”, **გოურევენ** “გაურევენ”, **გადმეიღებენ** “გადმოიღებენ”, **წეიღებ** “წაიღებ”, **გამეიღებენ** “გამოიღებენ”, **როის** “როდის” და სხვ. ამ სიტყვათა და სიტყვაფორმათა დიდი ნაწილი, განსაკუთრებით, ზმნური ფორმები ტაოურსა და იმერულს საზიარო აქვს გურულსა და ლეჩხუმურ კილოებთან, ნაწილობრივ რაჭულთანაც. შევნიშნავთ იმასაც, რომ ტაოურ კილოში ორი ხვესურულ დიალექტთან საზიარო სიტყვაც კი აღმოჩნდა: **ხავიწი** “ნაღებში, ან ერბოში მოთუშული ფქვილით დამზადებული საჭმელი; **იქამ** “იზამ, შვრები, აკეთებ” (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 180).

2. ფონეტიკურად მცირედ განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები. ამ ჯგუფს განეკუთვნება მორფოლოგიურ-სემანტიკურად ერთნაირი, მაგრამ ბგერითი შემადგენლობით ოდნავ განსხვავებული ლექსიკა, კერძოდ, დადასტურდა ფონეტიკურად სახეცვლილი საერთო ქართული სიტყვები, რომელთა ერთ ნაწილში ტაოური დიალექტი გვიჩვენებს თანამედროვე სამწიგნობრო ქართული ენისაგან მეტ გადახრას, ვიდრე იმერული. მაგალითების ერთ ნაწილში მომხდარია **ძ** თანხმოვნის დეზაფრიკატიზაცია, რის გამოც ამ ფონემას ენაცვლება **ზ** ბგერა: ტაო. **ზმა, ზირი, ეზეფ** — იმერ. **ძმა, ძირი, ეძებ...** მეორე ქვეტიპს ქმნიან ის სიტყვები, რომლებშიც ტაოურ დიალექტს შემოუნახავს თანამედროვე სამწიგნობრო ენასა და იმერულ დიალექტში ამჟამად არსებულ ვითარებასთან შედარებით უფრო არქაული მდგომარეობა, როცა ტაოური ინარჩუნებს **ჭ** ფონემას, იმერულს კი მის ადგილას სამწიგნობრო ენის მსგავსად იგი **ხ** ფონემით ჩაუნაცვლებია შემდეგ სიტყვებში: **ველი, ვიდი, ვარი, ვმელი, თოჯ-ნიჩაბი, ვევი, მოვწნავთ, მოვალვენ...** საყურადღებოა ერთი ფაქტი: როცა შ. ფუტყარაძე იწერდა სოფელ ქუბაბაგში მცხოვრები ერთ-ერთი მთქმელის ნათქვამს, ამ უკანასკნელს შეუნიშნავს მკვლევრის ინტერესი იმ სიტყვებისადმი, რომლებშიც **ჭ** თანხმოვანი დასტურდება და უთქვამს:

“ვევი, ვენარი — ვიტყვი. ველი, გემიველი — ვამბობთ, ცოტა კიდევ გავველდევო, თუ ვიტყვი, ცოლის მოყუანა მინდაო, იმისმაჰანა [მნიშვნელობა — გ.გ.] იქნება. ვარები — ვიტყვი. შენ რომ რომელცხა ხარფსა [ასოს — გ.გ.] ეზეფ, ამ სიტყვებშია, იშტაჰ! [სწორედ ასე — გ.გ.]. მოვწნათ ყანა, გავმა, ვმელი, ბლივმელი... ბლივმელი ბლისა იქნება. ბალ მოკრეფდეს, გავმებოდა, ზუელაც [ძველადაც, წარსულშიც — გ.გ.] იყო ესა. თუთა გააკვობდეს, ხურმა გააკვობდეს. ფევი — ვიტყვი” (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 173-174).

ვფიქრობთ, მოყვანილი მაგალითები კარგად აჩვენებს იმას, რომ მუშაობა ტაოური და იმერული დიალექტების ლექსიკური იზოგლოსების გამოსავლენად პერსპექტიულია და იგი ამ მიმართულებით უნდა გაგრძელდეს. შესაბამისად, წინამდებარე ნაშრომში აღწერილი და მისი ანალოგიური ენობრივი ფაქტები აუცილებლად უნდა აისახოს ქართული ენის დიალექტოლოგიური ატლასის შემადგენელ ერთ-ერთ რუკებზე.

დამოწმებული ლიტერატურა

შ. ფუტყარაძე, 1993 — შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, წიგნი I, ბათუმი, 1993.

GVANTSA GVANTSELADZE**ISOGLOSSES IN THE VOCABULARY OF GEORGIAN DIALECTS
OF TAO AND IMERETI**

Two groups of the common vocabulary of the Georgian dialects - the dialect of Tao that is spread in the north-eastern part of the Republic of Turkey and Imeretian dialect are distinguished:

1. Words that are identical not only in both dialects but also they have the same phonetic, morphological and semantic structure in the Georgian literary language and most of its dialects;

2. Words that are slightly different phonetically but are identical in terms of semantics.